

Tanár és diák '56-ban, a Bolyain

címnek érdemben megfelelni könyvben, könyvekben lehetne, tanulmányigénnyel; esetleg emlékezést írva, személyes emlékeket idézve fel, a filológia, azaz a bölcsészkar magyar szakos diákjának az emlékeit, no meg a Diákszövetség körül (és benne) történeteket. Egyik megoldáskísérletet sem választom, megpróbálok irodalom-, illetve irodalomtörténet-közelben maradni, leszűkítve a témát a hozzám közel állt és változatlanul közel álló költőkre – tanárra és diákra. Jelzésértékűen négy nevet említek, magatartást és műveket nevezek meg: Szabédi Lászlóról, a legtöbbet jelentő tanáromról és a már ugyancsak távozott két kortársról s az élő barátról lesz szó röviden, Páskándi Gézáról, Szilágyi Domokosról és Lászlóffy Aladárról. Szabédinak az 1956 körül történtek az életébe kerültek, Páskándinak több évi börtönbe és áttelepedésbe Budapestre; Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár életművére szintén rányomta bélyegét mindaz, amit pályakezdőkként átéltek.

Szabédi októberét megérteni csak az tudhatja – az próbálkozhat a hiteles megfejtéssel –, aki ismeri az előtörténetet is. Itt fölvezetni az egészet szinte lehetetlen. Maradjunk az 1956-os évnél. Valamikor nyáron a bukaresti pártvezetés tanácskozást kezdeményezett Kolozsvárt; tudomást szerezve az egyre feszültebb hangulatról, nyilván ki akarták fogni a szelet a vitorlából. Erre az alkalomra készítette Szabédi súlyos panaszlevelét, amely a hagyatékban szerencsére fennmaradt. Itt többek közt az Erdélybe betelepített, regáti románok magatartásáról, történelmi tudatlanságáról és az erdélyi ősi, „nem vendég, hanem gazdatárs” magyarság természetes jogairól esik szó. Az állam és a román közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, írja Szabédi, mert akkor az államosítás románosítást jelent. Példának említi a magyar egyházak, magyar egyesületek, köztük az Erdélyi Múzeum Egyesület javainak román tulajdonába vételét. Szóvá teszi a nemzeti kérdéssel foglalkozó (marxista) szakirodalom szinte teljes hiányát; a romániai magyar irodalom és tudományosság kiszolgáltatottságát a román megítélésnek. Intézményes megoldást is sürget: egy magyar tudósegyesületnek és az Írószövetség magyar alosztályának létrehozását tartja szükségesnek.

Mint alkotó – tudós és író – Szabédi László teljes energiájával *A magyar nyelv őstörténetén* dolgozik ebben az időszakban; régi kínzó problémája ez, az élete nagy művének szánt nyelvészeti munkával akarja bizonyítani a finnugor és indoeurópai nyelvek rokonságát, ezen keresztül pedig cáfolni a tételt, hogy a magyarság egyedül áll, idegenként Európában. Ebben a felfokozott idegállapotban, a könyvírás utolsó fázisában szólítják fel a Bolyai Tudományegyetem vezetői – a pártközpont-

ból érkező megkeresésre –, hogy több hetes tanulmányútra menjen a Szovjetunióba, 1956 októberében. Sürgető munkájára hivatkozva szeretné lemondani az utazást, ám figyelmeztetik, hogy ez félreérthető volna – és Szabédi elutazik, azaz szovjet környezetben éli meg a magyar forradalom kitörését. Hogy ott mit hallott, hogy hazatérve mikor és miről szerzett tudomást, arra vonatkozóan a ma számunkra egyetlen hiteles forrás egy 1958-as, Szabédi magatartását számonkérő pártgyűlésen elhangzott védekezése. Idézzük innen Szabédi László szövegének egy jellemző részletét:

„A jelentés azért is bírál, mert ingadoztam a magyarországi események megítélésében. Különböztessük meg a dolog két oldalát. Az egyik az, hogy a fegyveres összetűzés ténye, az, hogy vér folyt, az, hogy a magyar nép vívmányait a magyar nép egy része ellen fegyverrel kellett megvédeni, rettenetesen levert. Képtelen voltam a fegyveres lázadásban résztvevőket a lincselőkkel azonosítani, vérzett értük a szívem. Ez azonban nem gátolt meg abban, hogy a hallgatók előtt az imént említett értelemben ne foglaljak állást. A dolog másik oldala az, hogy a sajtónkban közzétett anyagoktól csakugyan eltérően folyton hangsúlyozandónak tartottam, hogy a felkelésben részt vett ifjúság nem ellenforradalmi célokkal vett részt a felkelésben. Vagyis ingadoztam a véres eseményeket kiváltó okok megítélésében. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ezekről a kérdésekről csak a legszűkebb pártkörökben, legtöbbször hivatalosan kezdeményezett beszélgetésekben nyilatkoztam. Másrészt azt is hangsúlyozni szeretném, hogy a Rákosi-csoport felelősségének kissé eltúlzott hangsúlyozására az a körülmény kényszerített, hogy ezeket a beszélgetéseket olyan elvtársakkal folytattam, akik viszont teljesen fel akarták menteni Rákosiékat a felelősség alól. Az elmondottakhoz még azt teszem hozzá, hogy amikor hasonló fontosságú kérdésekben való döntésről van szó, akkor az informáltság mértékének függvénye a szilárdság is. Ennekem nagyon kevés információs anyag állott rendelkezésemre, és azok, akik ezt a kevés információs anyagot nyújtották, makacsul ragaszkodtak Rákosiék teljes felmentéséhez.”

Aki valamelyest ismeri a korabeli politikai számonkérések (romániai) légkörét – és bele tud helyezkedni egy tőlünk szerencsére már távol került korbába és feltételrendszerbe –, az érzékelheti: Szabédi még most sem meaculpázik, legalábbis nem vonja vissza 1956-os őszi véleményét, nem szór hamut a fejére. Ezt még egyértelműbben mutatja beszédének az a része, ahol a magyarországi írókhoz szóló, ugyancsak központilag kezdeményezett levél aláírásáról van szó. 1956 októbere után több, mondjuk úgy, írói (írószövetségi, azaz pártirányítási) levél is született Marosvásárhelyen, Kolozsvárt, illetve Bukarestben; az egyiken, 1956. november 6-án, Szabédi neve is olvasható – többek közt Balogh Edgáré, Bartalisé, Földes Lászlóé, Horváth Imréeé, Kacsó Sándoré, Szabó Gyuláé, Szentimrei Jenőé mellett. Mégis, az 1958-as pártbírálathoz alkalmával szemére vetik Szabédinak a levél (az egyik levél) aláírásának megtagadását. Tanulságos Szabédi magyarázata ebben a kérdésben – ami összecseng az 1956 nyári felszólalásával. Íme:

„A romániai magyar írók levelét valóban nem írtam alá. Talán nem tettem helyesen, talán helyesen tettem. Azért nem írtam alá, mert úgy véltem, az után az egy évtizeden át tartó irodalompolitika után, amely a romániai magyar írókat teljesen elszigetelte a magyarországi irodalmi élettől, kiiktatni törekedett a magyar irodalomból (*Hét évszázad magyar versei*, melyek közt egyetlen élő erdélyi magyar költő egyetlen verse nincs), egy ilyen levélnek hiányzik az az erkölcsi súlya, amely nélkül nem lehet hatékony. Okaimat annak idején kifejtettem volt Răutu elvtársnak is, azzal kapcsolatban, hogy 1956. december elején megpendítette előttem egy Illyés Gyulához írandó levél gondolatát. Akkor is meg voltam győződve, ma is meg vagyok győződve arról, hogy a romániai magyar írók csakugyan adhatnak segítséget a magyarországi baloldali erőknél, de akkor is meg voltam győződve s ma is meg vagyok győződve, hogy ennek előfeltétele a magyarországi magyar és a romániai magyar irodalom viszonyának átrendezése, a romániai írók reális jelenléte Magyarország kulturális életében. Hiszen bennünket a magyarországi olvasók nem is ismernek.” És idézzünk ugyaninnen még egy nagyon fontos, Szabédi gondolkodására jellemző megjegyzést: „Én nem tartottam helyesnek levelet intézni hozzájuk, amíg nem biztosítottuk válaszukat, hiszen nem leleplezésük, hanem megnyerésük volt a cél.”

Szabédi 1956-os története s a még hátralevő két és fél év, 1959. április 18-ai öngyilkosságáig hosszan volna idézhető, ám álljunk most meg itt, arra figyelmezve, hogy Szabédi László diákjai miképpen élték meg ezeket a napokat-heteket, mi az, ami írásban, irodalomként maradt fenn abból a korból tőlük. Érdekes, tanulságos volna a kölcsönös reflektálásokat is ismerni, ám arról – tudomásom szerint – mindmáig nem került elő följegyzés, hogy Szabédi miként vélekedett a már akkor költőként megnyilatkozó jeles diákjairól. Azt viszont tudjuk – többször idézhettük már –, hogy Páskándi, Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos egyaránt felnézett rá. (A kolozsvári Szabédi Napok egyikén, 1994-ben mondta Lászlóffy: „Szabédi László ennek a kolozsvári magyar egyetemi gondolatnak, ennek a megszüntetett és mégis tovább tátongó Bolyai-szükségnek a mártírja.”)

Páskándi Géza 1956-ja bizonyára a legismertebb: a hat évi – szinte egészében letöltött – börtönítélet évtizedeken át is visszhangzik az erdélyi '56-os történetében és az itthoni magyar irodalmi tudatban. Ismét csak vázlatosan, jelzésszerűen szólva e történetről, itt is az előzményektől kellene elindulnunk, hogy pontos képet kapjunk Páskándi életútjának erről a szakaszáról. A legfontosabb előzmény pedig *A piros madár* című, 1957-ben megjelent és mindjárt (a terjesztése előtt) elkobzott kötet; innen idézhetjük az ifjú és nagyon öntudatos poétára oly jellemző, *Csillagnéző* című, 1956-os keltezésű vers egyik szakaszát:

*A nap fia, az vagyok én!
Nap-himnusz daloló dalia,
s csak, mert a csillagra nap jön,
azért a csillag-rend fia!*

Nos, a csillag-rend fia természetesen vette a felkérést, hogy megszólaljon – s ha nem lehet személyesen ott, legalább írásban elküldött állásfoglalással – a frissen alakult, pontosabban épp alakulóban levő Bolyai Diákszövetség bölcsészkarján gyűlésén. Amint az a *Begyűjtött vallomásaim* posztumusz kötetében (1996) olvasható, Páskándi elvárásai tulajdonképpen hasonló szelleműek azokkal, amiket pár hónappal előbb Szabédi megfogalmazott: a magyar nyelv, a magyar múlt hangsúlyozása (az egész egyetemre kiterjedő irodalmi és anyanyelv-ápoló kör megszervezése, a magyar diákokthoz elnevezése magyar történelmi személyiségekről); az egyetemi autonómia igénylése és a kötelező orosz nyelvoktatás megszüntetése részben túlmutat Szabédi 1956 nyarán elmondott kritikáján.

Életrajzának ezekre a napjaira visszatekintve írja Páskándi Géza: „Ezerkilencszázötvenhatnak kellett eljőnie, hogy megtapasztaljam először s igazából: mit jelent, ha a mások bátorsága fölszabadít engem.” E fölszabadítás, fölszabadulás sajátos formáit elemezhetnénk a továbbiakban a hatvanas évektől – a börtönök után – gazdagon kibontakozó Páskándi-életműben, költészetben, prózájában és mindenekelőtt drámaiban, amelyek közül én ma is a *Vendégséget* s a *Tornyot választok* címűt (első, átdolgozatlan formájukban) helyezném az élre, a valóban maradandó alkotások közé.

Szilágyi Domokosnak nincs ilyen látványos '56-os története; ő tizennyolc évesen mint másodéves magyar szakos hallgató „egyszerű” megelője a történeteknek, ám amit haza, szüleinek és testvéreinek 1956. november 16-án küldött levelében megörökít, az a forradalom erdélyi visszhangja és különösen a Bolyai Tudományegyetem vonatkozásában dokumentumértékű. A hallottak napja, a Házsongárd Szilágyi Domokos számára ugyancsak emlékezetes mozzanat. Nincs rá bizonyítékom, hogy közvetlen kapcsolat volna a kor hivatalosában, párt- és állami (titkosszolgálati) szervezetben rémületet és felháborodást kiváltó temetői séták, sírgondozások és gyertyagyújtások és egy 1956-os keltezésű Szilágyi-vers, az *Éjjel, régi temetőben* között; két részt mégis ideiktatok a versből:

A reményt

*nem némitja el a föld:
avult betűkben most se hallgat.
A vágy
– az örök győzni-akarás –
mostan sem ad percnyi nyugalmat;
a sírkövek követelően
szólnak azokhoz, kik ma élnek:
beteljesíteni álmait
egy holtreményű ezredévének!*

A Hold

*– égő szemafor fönn a Hadak Útján –
mutatja az utat a csillagokon át;
– s itt lenn
borpadt sírok biztatják
a vajúdo pillanatok korát.*

Visszatérve a levélhez, a „máskülönben künn voltunk a temetőben” utalást követően összefoglalja a távol – Kolozsvárhoz mértén vidéken – élőknek azt, amiről tudósítani akarja a családot: „Az utóbbi két hétben fölfordult az egész Bolyai a magyarországi események hatására. Persze velünk minden nap gyűléseztek, hogy csillapítsuk a népet. Mélyen tisztelt felsőbb szerveink ugyanis szörnyen begazoltak, hogy nehogy kivonuljon a kolozsvári diákság tüntetni, úgy szép békésen; s ezért igyekeztek a Babeşot és a Bolyait (a román és a magyar egyetemet) összeugrasztani. Nálunk beadták, hogy a Babeş Nagyromániáért akar tüntetni, a Babeşen meg azt, hogy mi Erdélyt akarjuk vissza, s így aztán sikerült valahogy megakadályozniuk. Viszont a temesvári román diákok (műegyetemi hallgatók) rokonszenvtüntetést rendeztek a magyar forradalommal. Marosvásárhelyen, az orvosin is »forr a világ bús tengere, ó, magyar«. Testi épségünk nincs veszélyben, mert Szászfenestről behozták a katonaságot, és géppisztolyos járőrök cirkálnak estétől reggelig minden diákotthon és egyetemi épület körül. Máskülönben a temetőben is több volt halottak napján a hekus, mint a gyászoló. Ilyenkor az ember négyszer gondolja meg, amíg lépik egyet.”

Szilágyi Domokos a költészetben lépett – hatalmasat; még nem az ötvenes évek második felében, hanem egy évtizeddel később. Az 1956-os élmény hatását kimutatni ebben az opusban – a jövő irodalomtörténéseire vár.

Ugyanez mondható el Lászlóffy Aladár költészetéről is, noha itt vannak már fogódzóink. Azokra a Lászlóffy-versekre gondolok, amelyekből egy csokorra valót a *Korunk* 1996. októberi számában lehetett olvasni, a szerző prózába foglalt bevezetőjével, *Legfelsőbb titkos lőterek* című alá soroltan. A maga ötvenhatját Lászlóffy Aladár messzebről vezeti fel, a Budapesten született – és a Szekuritáté korát szerencsésen átvészelt – ötvenhatos verseit (merthogy hónapokig hiányzott akkor az egyetemről, a harmadévesek óráiról) a Bolyain korábban, a marxista szemináriumokon átéltekkel köti össze, az általunk (Páskándi s a többiek által) felvetett „keresztkérdések”-től eredezteti. Majd így folytatja az emlékezést: „A »következmények« mégis csak a pesti utcán léptek fel igazán az életemben (s a naplómban, mely nyilván ’89 után se »szabadult« életünk, ifjúságunk egész fogoly-levéltárával egyetemben a Big Brother átkeresztelt intézményéből), azokban a hetekben, amikor rohanva és hasra vágódva ismerhettem meg Budapestet, élő és mozgó célpontként gondolhattam ki s vethettem papírra azokat az ügyetlenkedő verseket, melyek láttán Bányai főhadnagy elvtárs kimutatott a szürkületben a novemberi fákra, mondván: Reggelre ott fogsz lógni, fiam.” Ahogy Madách mondja, „Ezúttal

a nyakazás elmarad”-t – a következmények persze sokfélék voltak. Aminek a nem kampányszerű elemzésére még bizonyára lesz alkalom.

A fölvetett téma költői zárásaként idézzünk egy verset Lászlóffy Aladár haza mentett dokumentumaiból, alighanem a legkorábbi erdélyi tanúságtételt:

Ébresztő a forradalom első reggelén

*Köd van és statárium. A kivégzőosztag
tán el se látna az elítéltig.
Egy nemzet tüdőgyulladásra fű a ködben.
S egy tüdőlövés, ha köbögni mersz, már a gőztől.
Köd van és statárium.
S mert a kivégzőosztagok
csak a puszkacsőig látnak –
vaktába-szerte az egész népre lövetnek.
Szabad a választás, proletárok!
A köd statáriumot, a statárium
örök ködöt hoz nektek.
Inkább a köd, inkább a golyó, inkább az árok!*

(Budapest, 1956. X. 24.)

A XX. század második felének erdélyi magyar lírájában a hivatkozási pontok persze nem az itt idézett közvetlen vallomások, hanem *A rotterdami bírák*, *Az alexandriai könyvtár égése*, a *Helsinki 1975* – Szilágyi Domokostól *A lát enciklopédiája*, az *Ez a nyár*; Páskánditól a *Tű foka* (a *Kriterion* 1972-es kötete) –, a történet, a líratörténet azonban ezekkel a dokumentumokkal teljes, hiteles. Érdemes emlékeznünk, emlékeztetnünk rájuk. ☒